

MĚŘENÍ OHNISKOVÉ VZDÁLENOSTI TENKÝCH ČOČEK

Pracovní úkol:

- 1) Určete ohniskovou vzdálenost tenké spojky třemi způsoby.
- 2) Určete ohniskovou vzdálenost tenké rozptylky dvěma způsoby.
- 3) Podle získaných výsledků porovnejte jednotlivé metody. Porovnejte výsledky s hodnotou udávanou výrobcem čoček.

Pomůcky: optická lavice se zdrojem světla, spojka, rozptylka, stínítko, zobrazovaný předmět, měřítko.

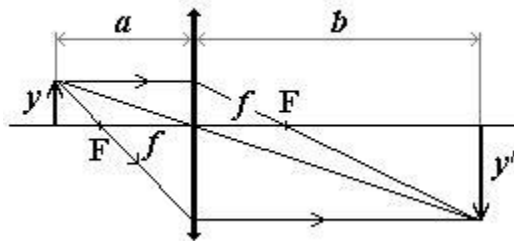
Teorie:

Opticky průhledné prostředí omezené dvěma kulovými plochami vytváří čočku, která je základní součástí řady optických přístrojů (oko, lupa, mikroskop, dalekohled, fotoaparát ...). Důležitou charakteristikou čočky je její *ohnisková vzdálenost* f . Převrácená hodnota ohniskové vzdálenosti je *optická mohutnost* φ čočky udávaná v dioptriích ($\varphi = 2 \text{ D}$ odpovídá $f = 0,5 \text{ m}$).

Tenká čočka je abstrakce, u které předpokládáme, že lze zanedbat vzdálenost vrcholů obou kulových ploch tvořících čočku. Pro takovéto čočky platí zobrazovací rovnice:

$$\frac{1}{a} + \frac{1}{b} = \frac{1}{f}, \quad (1)$$

kde a je vzdálenost předmětu a b vzdálenost obrazu od středu čočky s ohniskovou vzdáleností f .

Jestliže čočka vytváří skutečný obraz předmětu, je možné vypočítat její ohniskovou vzdálenost ze změřených vzdáleností a a b :

$$f = \frac{a \cdot b}{a + b}, \quad (2)$$

nebo ze změřené vzdálenosti b , velikosti předmětu y a velikosti obrazu y' :

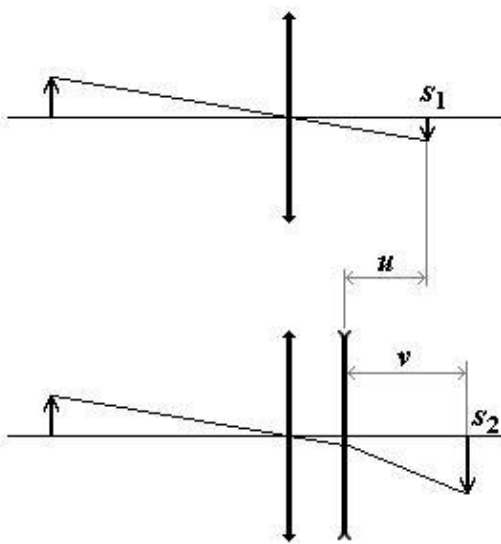
$$f = \frac{1}{\frac{1}{1 + \frac{y'}{y}}}, \quad (3)$$

Lepších výsledků lze dosáhnout při použití tzv. *Besselovy metody*. Při dostatečně velké vzdálenosti mezi předmětem a stínítkem ($d \gg 4 \cdot f$) se na stínítku vytvoří ostrý obraz předmětu ve dvou různých polohách spojky. Jednou vzniká obraz zmenšená a podruhé zvětšený. Označíme-li si předmětovou vzdálenost v těchto polohách a_1 a a_2 , pak pro ohniskovou vzdálenost platí:

$$f = \frac{d^2 - (a_1 - a_2)^2}{4 \cdot d} \quad (4)$$

Rozptylka (čočka se zápornou optickou mohutností) vytváří vždy neskutečný obraz předmětu, proto nelze výše uvedené metody použít a je třeba je modifikovat. Jednou z možností je níže popsána metoda.

Ostrý obraz vytvořený pomocí spojky na stínítku v poloze S_1 se stane předmětem pro zobrazení další čočkou (rozptylkou), která vytvoří po svém vložení ostrý obraz v jiném místě (poloha stínítka se změní na S_2).

Pro ohniskovou vzdálenost použité rozptylky f_R pak platí vztah:

$$f_R = \frac{u \cdot v}{u - v} \quad (5)$$

Druhou možností je použít opět Besselovu metodu. Vytvoříme spojnou optickou soustavu tak, že k měřené rozptylce přitiskneme spojku, která má větší optickou mohutnost φ_S , než je absolutní hodnota optické mohutnosti rozptylky $|\varphi_R|$. Výsledná optická mohutnost vzniklé soustavy $\varphi = \varphi_S + \varphi_R$ je kladná a můžeme proto použít Besselovu metodu popsanou výše. Určíme tak ohniskovou vzdálenost soustavy čoček f . Pro hodnotu ohniskové vzdálenosti použité rozptylky f_R platí:

$$f_R = \frac{f \cdot f_S}{f_S - f} \quad (6)$$

Pokyny pro měření a jeho zpracování:

- 1) Na optickou lavici umístíte: zdroj světla, zobrazovaný předmět, měřenou čočku (spojku) a stínítko. Je výhodné zvolit takovou polohu čočky, při které vzniká zvětšený obraz.
- 2) Změřte vzdálenosti a a b , velikost předmětu y a velikost obrazu y' pro 5 různých poloh čočky.
- 3) Pro 5 různých vzdáleností d mezi předmětem a stínítkem změřte vzdálenosti předmětu a_1 a a_2 , ve kterých vzniká na stínítku ostrý obraz.
- 4) Vypočítejte pomocí vztahů (2), (3) a (4) ohniskovou vzdálenost spojky f pro jednotlivá měření.
- 5) Určete ohniskovou vzdálenost spojky f pomocí aritmetického průměru včetně chyby měření σ_f (pro každou metodu zvlášť).

- 6) Vytvořte na stínítku v poloze S_1 pomocí spojky ostrý zmenšený obraz. Do prostoru mezi spojkou a stínítko vložte do libovolného místa rozptylku a změřte vzdálenost u (vzdálenost rozptylky od stínítka v poloze S_1).
- 7) Pouze posouváním stínítka znovu vytvořte ostrý obraz. Změřte vzdálenost v (vzdálenost rozptylky od stínítka v poloze S_2).
- 8) Měření 5krát opakujte pro různé polohy čoček.
- 9) Vypočítejte pomocí vztahu (5) ohniskovou vzdálenost rozptylky f_R pro jednotlivá měření.
- 10) Určete ohniskovou vzdálenost rozptylky f_R pomocí aritmetického průměru včetně chyby σ_{f_R} .

- 11) Vytvořte spojnou soustavu těsným přiložením rozptylky ke spojce.
- 12) Pomocí Besselovy metody určete pro 5 různých vzdáleností d ohniskovou vzdálenost této soustavy čoček.
- 13) Vypočítejte pomocí vztahu (4) ohniskovou vzdálenost soustavy čoček f pro jednotlivá měření.
- 14) Určete ohniskovou vzdálenost soustavy čoček f pomocí aritmetického průměru včetně chyby měření σ_f .
- 15) Vypočítejte pomocí vztahu (6) ohniskovou vzdálenost rozptylky f_R . Za ohniskovou vzdálenost použité spojky f_S dosadte výsledky nejpřesnější z metod. Chybu σ_{f_R} určete jako chybu nepřímého měření.

Literatura:

- Kolektiv autorů: Úvod do fyzikálních měření. TUL, Liberec, 2012. ISBN 978-80-7372-819-9.
- Kopal a j.p.: Fyzika II, Liberec: TUL, 2008. 1. vydání. ISBN 978-80-7372-311-8.
- Brož, J. a kol.: Základy fyzikálních měření I, vydání 2. SPN, Praha 1983